

MOĞOLCA'DA YER ADLARI VE RENK SİMGEÇİLİĞİ

Yazan: Dr. Myagmar SARUUL-ERDENE*

Çev.: Abbas KARAKAYA*

Yer adları bakımından Moğolca zengin bir dildir. Moğol ad verme kültüründe bir yere ad vermenin çok değişik nedenleri olabilir. Örneğe Kaynağacı Sıradağlarında (*Khustain nuruu*) olduğu gibi o yere özgü bir bitki örtüsü; ya da Demirli göl (*Tömört gol*) ve Tuz Gölü'nde (*Davst nuur*) olduğu gibi o yerlerde bulunan madenlere göre de ad verilebilir. Yer adlandırmalarında hayvan, Balıklı Göl (*Zagast nuur*) ve aşiret, Eski Kızılkayalar (*Öldin Ulaan Khad*) adlarına rastlanıldığı gibi sayılara da Yüz Ağaçlar (*Zuunmod*) rastlamak mümkündür. Ancak renkleri kullanarak ad verme en ilginç ve en yaygın yöntemlerden biridir.

Bu yazımızda renk adları içeren yer adlarını inceleyip hangi renklerin hangi tür yerler için kullanıldıklarını ve bu renklerin nelemi simgelediklerini tartışacağız. İncelememize temel olan yer adlarını Sh. Shagdar'ın Mongol Gazarzuin Neriin Tovch Toli Bichig (Moğol Yer Adları Sözlüğü) adlı 1999 yılında Ulan Bator'da basılmış çalışmasından aldık. Bu yapıt 4200'ü dağ, vadi ve bozkır, 520'si ırmak, 230'u göl ve 290'ı çöl adı olmak üzere yaklaşık 8000 yer adı içeriyor.

Sözlükteki 8000 yer adının yüzde onundan biraz fazlasını, yani 830 tanesini incelemek için belirledik. Ama bunların arasından ayıkladıklarımız oldu. Örneğe Kara Keçiler Dağı (*Khar yamaat uul*) veya Beş Kırmızı Taşlı Dağ (*Tavan Ulaan Chuluut uul*) adlarında olduğu gibi yer adı ile doğrudan ilişkisi olmayan renk sıfatlarını incelememize katmadık. Beyaz Göl (*Tsaagan nuur*) ya da Derin Beyaz Göl (*Tushig tsaagan nuur*) örneğinde olduğu gibi aynı yerin iki veya daha fazla varyantı varsa onlardan sadece birini dikkate aldık. Bu tür ayıklamalar yapmasaydık inceleme listemiz alabildiğine uzamış olacaktı.

Beyaz (*tsaagan*) Moğol coğrafya adlarında en sık rastlanılan renktir. İncelememiz 'en

beyaz yerlerin' bozkırlarda ve Gobi bölgesinde olduğunu gösteriyor. Sükhbator oymağı 17 tane beyaz dağa, 3 tane beyaz göle sahipken, Dornod oymağının 8 beyaz dağı ve 4 beyaz nehri vardır.

Kırmızı (*ulaan*) renginin geçtiği coğrafya adlarının çoğu dağlara aittir. Beyaz yerlere ek olarak Gobi bölgesinde bir sürü de 'kırmızı yer' var. 19 kırmızı gölün 12'si Dornogobi ve Dundgobi bölgesinde bulunuyor.

Su kütlelerinin bulunduğu/geçtiği yerlere verilen adlarda, özellikle de akarsu adlarında siyah rengi sık görülüyor.

Mavi ya da lacivert (*khökh*) akarsu adlarında sıkça rastlanılan bir renk değildir. Akarsu adlarında çok sık rastlanılan renk açık mavi (*tsekhher*) rengidir. Ki bu renk aynı zamanda dağlar için kullanılan renklerde en az görülendir. Dağlara yakıştırılan renk laciverttir. Beş tane açık mavi akarsuyumuz, ama hiç açık mavi renkli gölümüz yoktur. Dağlarımız gibi göllerimiz de laciverttir. O zaman lacivert renginin kararlı bir denge durumunu, buna karşılık açık mavi renginin bunun tersini yani kararsız bir denge durumunu simgelediğini söyleyebiliriz.

Açık ya da koyu kahve rengini göl veya nehir adlarında görmüyoruz. Bu iki renk yükseltiler, özellikle de dağlar için kullanılıyor.

Bu renklerin dışında inceleme listemizdeki yer adlarında görünen diğer renkler ve görünme sıklıkları şöyle: gri (*buural*) 27; alaca (*alag*) 25; kısmen renkli (*ereen*) 20; sarımtırak kırmızı (*khongor*) 20; açık mavi (*tsekhher*) 12; kırmızımsı (*ukhaa*) 11; güneş sarısı (*gyalgar* veya *gyalaan*) 10; yeşil (*nogoon*) 8; kır (*tsegeen*) 7; siyahımsı (*khaltar*) 6; kızıl kahverengi (*khaliun*) 4; benekli (*tsookhor*) 2; pembe (*yagaan*) 2; beyaz katkılı renkleri (*zagal*) 2; koyu gri (*saral*) 1; süt beyazı (*tsekher*) 1.

Renkleri kullanarak ad verme hala süren çok eski bir gelenektir. Moğol yer adlarının

* Indiana Üniversitesi

daki renkler tipik olarak o coğrafyada yaşayan insanların 'gördüğü' renklerdir. 1957 yılında Gobi Altay'ın en batısında volkanik bir patlama sonucu ortaya çıkan göllere ad verilmesi bunu doğrulayan güzel bir örnektir. Bu yeni üç göl açık yeşil, koyu yeşil ve siyahtı. Bölgede çalışan bilim adamları bu üç göle sırasıyla şu adları yakıştırmışlardı: Yeşil Bitut gölü (*Bitüütin nogoön nuur*), Yeşil Uliastain gölü (*Uliastain nogoön nuur*), Kara Uliastain gölü (*Uliastain khar nuur*). Fakat daha sonra yörenin halkı bu adları beğenmeyerek onları değiştirdi. Halkın tercihi kıymetli taşlardaki renklerden yanaydı, böylece göller sırasıyla Göktaş ya da Turkuaz (*oyu*), Gökması ya da Mine (*nomın*) ve Deniz Mavisi (*Bin-deriya*) gölleri oldu.

Renkler kimi durumlarda ana yönleri de gösterirler. Bu amaç için en sık kullanılan renkler ak, kırmızı, kara, lacivert ya da açık mavi ve sarıdır. Bu beş temel renk bütün yer adlarının % 70'inde karşımıza çıkar. Eski Moğol ve Türk kültüründe bu beş renk, merkez ve dört ana yönü belirtmekte kullanılırlardı. Sarı merkezi, kara kuzeyi, kırmızı(kızıl) güneyi, ak batıyı, mavi doğuyu simgeleriymiş. N. L. Jukobskaya'ya göre Cengiz Han'ın soyundan gelenler bu renk-yön simgeciğini kullanarak Moğol İmparatorluğunun batı kısmına Ak Saray (*Cagan Orda*), doğu kısmına ise Mavi Saray (*Köke Orda*) diyorlarmış. Benzer bir biçimde Moğollar geleneksel olarak Rus çarına Ak Hanlığın komutanı (*Baatar Tsagaan khaan*) ve aynı mantıkla batılardaki Rus topraklarına Ak Rusya (*Tsagaan Oros*) derler.

A. Gabain aynı renk- yön simgeciğinin Anadolu'ya göçen eden Türkler tarafından da sürdürüldüğünü söylüyor. Ona göre Karadeniz'deki 'kara' kuzey; Akdeniz'deki (Ege denizi dahil) 'ak' batı; Kızıl Deniz'deki 'kızıl' güney anlamına geliyor. Böyle örnekleri çoğaltabiliriz. Paul Pelliot da Çin'in kuzeyinde Moğol ulusunun yükselme döneminden önce yaşamış eski bir Moğol kavmine Kıdan'a Kara Kitai denmesini aynı renk-yön ilişkisiyle açıklıyor. Aynı mantıkla P. M. Melioranski de Kara Kırgızlar'a bu adın verilmesinin nedenini Tian Şan dağlarının kuzey eteklerinde yaşamış olmalarına bağlıyor.

Moğol tarihi belgelerinde beş renk ulusları (*tabun önge ulus*) deyimine sıkça rastlıyoruz. Tipik olarak mavi Moğollar'la, kara Tibetliler'le, sarı Türkler'le, kırmızı Çinliler'le ve beyaz Koreliler'le özdeşleşmiştir. Bunun böyle olması Türkler'in barınaklarının rengiyle, Koreliler'in giyimlerindeki beyaz rengin ağırlığıyla ve Moğollar'ın şaman inançlarıyla açıklanabilir.

Moğolca'daki renk adları başka anlamlar da taşır. Örnekte Moğolca ve Türk dillerindeki kara sözcüğü;

1. *kara mal* ifadesinde olduğu gibi büyük anlamına, (Kara mal Türkçe'de büyükbaş hayvan demektir. Moğolca'da *kara mal* aynı zamanda *boda mal* diye de bilinir)

2. Moğolca'daki güçlü fırtına (*khar shurgu*) ifadesinde olduğu gibi güçlü, sert, kuvvetli anlamına,

3. Moğolca'daki içinde sadece et olan çorba (*khar shöl*) ifadesinde olduğu gibi su katılmamış, saf anlamına,

4. Türkçe karasuları ifadesinde olduğu gibi toprak, yer anlamına,

5. Moğolca'daki çok sayıda (*khar myangan*) ifadesinde olduğu gibi çok sayıda, kalabalık anlamına da gelir.

Buraya kadar yazdıklarımızdan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz. Koyu renkler büyük, derin, yüksek ve kararlı dengeye sahip yerlerin adlandırılmalarında; benzer bir mantıkla açık renkler ise küçük, sığ, alçak ve kararsız dengeye veya daha kolay değişebilirlik özelliği gösteren yer adlarında gözleniyor.

Moğolcadaki yer adlarına ilişkin diğer ilginç husus sıfatların sırasıyla igilidir. Moğolca'da sıfatlar adın önüne getirilir ve sıfatların sıralanışı sıkı bir kurala bağlıdır. Bu kurala göre en önce sayı sıfatları, sonra büyüklük küçüklük bildiren sıfatlar ve en son yani ada en yakın olarak renk bildiren sıfatlar gelir. Üç büyük kara taş (*gurvan tom khar chuluu*) bu kurala uyan bir örnektir. Coğrafi adlandırılmalarda bu kural esneklik gösterir. Yani listemizde daha birçoğunu bulabileceğimiz şu örneklerdeki gibi sıfatların sırası değişir: kara yüksek dağ (*khar öndör uul*) ve kırmızı yüksek dağ (*ulaan öndör uul*).